

TOG' VA TOG' OLDI HUDUDLARDA BOG'DORCHILIKNI TASHKIL ETISHNI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Qoriyev Mirzoxid Rustamjonovich

NamDU Ekologiya va iqlimshunoslik kafedrasida katta o'qituvchisi, PhD

Qodirova Ziyoda Olimjon qizi

NamDU Biotexnologiya fakulteti iqtidorli talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tog' va tog' oldi hududlarda bog'dorchilikni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari, imkoniyatlari va mamlakatimizning tog'li hududlarida bog'dorchilikni rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan ishlar bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tog' va tog'oldi hududlar bog'dorchiligi, lalmi bog'dorchilik, terraslash agrotexnologiyasi, mulchalash agrotexnologiyasi.

KIRISH. Yer relyefining asosiy 2 ta yirik formasi mavjud bo'lib, ular tog' va tekisliklar hisoblanadi. Tekisliklar quruqlikning tinch va tekis relyefi hisoblanadi. Yer yuzi maydonining 65%ini tekisliklar tashkil etadi. Yerning eng tekis qit'asi Afrika hisoblansa, Osiyo buning to'laligicha aksidir. Bu qit'ada tog'li hududlar tekisliklarga nisbatan ko'proq joy egallagan. Qit'aning yarmidan ko'p maydonida yirik va baland tog' tizmalari: Himolay, Hindikush, Tibet, Pomir, Tyan-Shan, Oltoy va Sayan joylashgan. Xususan, Markaziy Osiyo hududida ham tog'li yerlar mavjud bo'lib, ayniqsa, Tojikistonning 90,4 % maydoni, Qirg'izistonning esa salkam 95 % hududini tog'lar tashkil qiladi.

ASOSIY QISM. Tog'li hududlarda qishloq xo'jaligining ko'p tarmoqlarini rivojlantirish imkoniyati mavjud. Chunki, ko'pchilik tog' qiyaliklaridagi yerlar unumdor bo'lib, tuprog'ida 1-2 %, hatto 3-4 % chirindi (gumus) bo'lgan yerlar ham bor [1]. Bundan tashqari yog'in miqdori ham tekislikka nisbatan bir muncha ko'p tushib, tabiiy namlikka ancha boydir. Shu bois tog'li hududda ko'plab qishloq xo'jaligi tarmoqlari qatori bog'dorchilikni ham rivojlantirish mumkin. Ammo, tog'li yerlarda tekislikka nisbatan mevazor bog'lar barpo qilish bir muncha qiyin. Yer tekis bo'lmaganligi uchun tog' qiyaliklarida havodan tushadigan namni tuproq qatlamlarida saqlab qolish uchun maxsus zinapoya (terrasa) lar qilish talab etiladi [2, 3]. Tuprog'i unumdor bo'lgan tog'li hududlarda bog' barpo qilishda yillik foydali harorat yig'indisini va tabiiy nam miqdorini e'tiborga olish kerak. Tog' qiyaliklarida mevali bog' barpo qilinganda shu joyning meliorativ holati yaxshilanadi, chunki bunda daraxtlarning ildizlari yerning 1-2 metr va undan chuqurroq qatlamiga taralishi tufayli tog' qiyaliklaridagi unumdor tuproq qatlamini

sel va yomg'ir yuvib ketmaydi. Ma'lumki, tog' qiyaliklarida meva daraxtlari, tol va boshqa ko'p yillik daraxtlar, butalar ekilmagan maydonlarda ko'pincha aprel-may, ayrim paytlarda iyun oylarida sel hodisasi kuzatilib, yerning ustki unumdor qatlamini yuvib ketadi va u katta daryolarga, suv omborlariga hamda ariqlarga oqib tushib, ularni loyqa bosadi. Har yili bu suv manbalarini tozalash uchun kop mehnat sarflanadi. Shuning uchun tog' qiyaliklariga ko'p yillik ekinlarni ekib yer qatlamlarini mustahkamlash zarur. Nishabligi 8-10° bo'lgan yerlarni 50-60 sm chuqurlikda plantaj pulugida haydab terrasa olmasdan mevazor barpo qilsa bo'ladi. Lekin, bunda yerlarni ko'ndalangiga haydash tavsiya qilinadi. Shunda qor va yomg'ir suvlari yer qatlamlariga yaxshi shimiladi, yerni yoppasiga haydash imkoni bo'lmasa, ko'chat ekiladigan 1,5-2,0 m li kengliklar chuqur haydalsa ham bo'ladi.

Terrasalar oralig'i daraxtlar shox-shabbasining hajmiga, yon bag'irlarining qiyaligiga qarab belgilanadi. Masalan, tez o'sadigan daraxtlar uchun bu oraliq 7-8m, yonbag'irlarning qiyaligi 30° bo'lganda 9 metrgacha, 35° bo'lganda esa 12 metrgacha bo'ladi. Meva daraxtlar yonbag'rlaridagi 2-2,5 m lik maydonchalarga shaxmat tartibida joylashirilad. Terrasa va maydonchalardagi nam yer qatlamlariga yaxshiroq shimilishi uchun ular ichki tomonga 2-3° nishab qilinadi [4].

Tog' qiyaliklarida terrasalardan tashqari, diagonal hamda yoysimon nam saqlagich maydoncha ham qilinadi. Toshkent viloyati Bo'stonliq tumanidagi "Chirchiq" va "Burchimulla" o'rmon xo'jaliklari oddiy qishloq xo'jalik mashinalar yura olmaydigan qiyaliklarida maydonchalarga ko'chat ekish, shu bilan tog' qiyaliklarini o'zlashitish mumkinligini tajribada isbotladilar va tumanda katta maydonlarda mevazor bog'lar barpo etildi. Terrasalar olishda asosiy e'tibor, shu yerda yig'ilgan suv miqdori talabga to'liq javob berishiga qaratilgan bo'lishi lozim. Shundagina bog'larda o'tqaziladigan agrotexnik tadbirlarni mexanizatsiya yordamida bajarish mumkin.

Malumki, yangi barpo etilgan bog'larda dastabki yillarda yosh ko'chat ildizlari joylashgan qatlamda nam yetarli bo'lishi kerak. Terrasada yetarli miqdorda nam to'panishi va uning yuvilib ketmasligi uchun nishabi quyidagicha bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Nishabi 20-27° bo'lgan qiyaliklarda 7°, 27° dan oshiqrog bo'lganda 10° [5].

Tuproqda nam saqlash maqsadida, iyun oyida terrasa oralig'i 5-6 sm qalinlikda mulchalanadi. Mulcha sifatida shu yerda o'sib turgan o'tdan foydalanish mumkin. Har bir ko'chat atrofiga 5-8 kg dan chirigan go'ng sochish ham yaxshi samara beradi. Bular kuzda ko'chat atrofini yumshatish vaqtida tuproqqa aralashtirib yuboriladi [6].

O'zbekiston sharoitida olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalariga ko'ra, dengiz sathiga nisbatan har xil balandliklarda ma'lum bir mevali daraxt turini ekish

maqsadga muvofiqligi aniglangan. Jumladan, dengiz sathidan 1000-2000 m balandlikdagi yonbag'irlarda olma, 900-1700 m balandlikdagi shimoliy va janubiy yonbag'irlarda nok, 800-1500 m balandlikdagi shimoliy va g'arbiy yonbag'irlarda o'rik va shaftoli, 1000-1700 m balandlikdagi yonbag'irlarda olxo'ri, 1000-2000 m balandlikdagi shimoliy yonbag'irlarda tog'olcha, 800-1500 m balandlikdagi shimoliy va sharqiy yonbag'irlarda gilos, 1000-1500 m balandlikdagi yonbag'irlarda yong'oq, 800-1400 m balandlikdagi hamma yonbag'irlarda bodom, 700-1200 m balandlikda chilon jiyda va 600-1200 m balandlikdagi yonbag'irlarda pista va har xil balandlikagi janubiy, g'arbiy va sharqiy yonbag'irlarda do'lana o'stirish mumkinligi isbotlangan. Terrasalarda yong'oq ko'chatlari 8-18 m, olma, o'rik, gilos va nok ko'chatlari 6-7 m, olxo'ri ko'chatlari 5 m, bodom ko'chatlari 4 m oraliqda ekiladi. Qolgan agrotadbirlar tekislikdagi singari bajriladi.

XULOSA. Bog' uchun joy tanlashda joyning past-balandligi muhim ahamiyatga ega, chunki u bog'ning ayrim maydonlarida mikroiklim hosil qiladi. Sug'oriladigan tekis yerlarda, har 1000 metrda ko'pi bilan 4-5 m nishab bo'lgan maydonlarni tanlash tavsiya qilinadi. Ammo, tog'li va tog'oldi hududlarida tuproqni tayyorlash va meva daraxtlarini o'tqazishda maxsus usullarni qo'llab, ancha qiya joylarda ham bog' barpo qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzaev M.M., Sobirov M.Q. Bog'dorchilik. Toshkent,- "Mehnat", 1987.- 222 b.
2. Koriev M.R., Kamalov B. A. Experimental results of garnening without irrigation in the arid conditions/Geography in the globalization period: problems and decisions //Proceedings of the scientific-practical conference of the young scientists and students. Tashkent. – 2014. – C. 139-140.
3. Rustamjonovich K.M. Geocological issues of horticulture development in the foothills of the Namangan region of the Republic of Uzbekistan //Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2019. – T. 5.
4. Ostonaqulov T., Narziyeva S., G'ulomov B. Mevachilik asoslari. – T.: "Tafakkur bo'stoni", 2011. – 224 b.
5. Ribakov A.A., Ostrouxova S.A. O'zbekiston mevachiligi. Toshkent,- "O'qituvchi", 1981.-512 b.
6. Камолов Б. А. и др. Наманган вилоятининг суғорма деҳқончилик соҳасига сувтежамкор агротехнологиялар ва суғориш усуллари кенг жорий этишнинг зарурати хусусида //Вестник магистратуры. – 2022. – №. 5-4 (128). – С. 22-24.